

SIDEN SAXO

UDGIVET AF RIGSARKIVET NR.3 2019

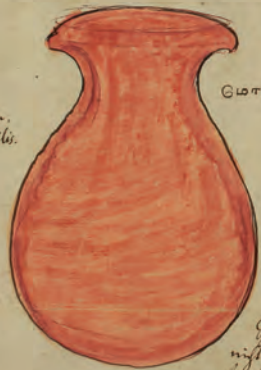
**LABORATORIET VED VERDENS ENDE
KØB EN EKSAMEN!
KAMPEN FOR EN SKOLE PÅ ANHOLT
KRIGSPANLÆGNING OG FJENDEBILLEDER**

Melangen-Frukt.
Arab. Melongena.
Tamul 6554 Cattari, 6554
Gall. Pomme d'amour.
Ebr. 7177 Dudaim,
Roma. Nandaque spingi.
Brahui. 7177 Dudaim,
Brahui. 7177 Dudaim,
Brahui. 7177 Dudaim,

B. die Frucht ist gelblich gr.

Juden G. 7177.
Tam. 7177 Dudaim.
Ebr. 7177 Dudaim, alla fictilia.

சொந்த-கொம்பு

Uben großer Korb eine
Gelblich-weiße Frucht
ist die meisten fassen viele
Korn, einige mit vier in
Langförmiger Stachel ist beyden
Nieren die Frucht über gelblich.
N. 6 Korb als 2 Körner mit 6.
2 als 3 mit 5. als 1 mit 4 gelber
Korb gezeigter abhandeln.

N. die Blätter sind weißlich gelblich, sondern
inse lingsicht, sind eingeklobet oder eingezwickten,
als die für als die kleinen Teile haben an parte grüngelblich.
Der Masten hat die Blätter weißlich gelblich,
und als die Frucht in die Stachel geistlich, man
kann aber das sind weißlich gelblich, das 3 die Frucht
viele gezeigter

Melangen = Staude.

a. Melangen. [alle reiche]
b. gegliederte Blätter.
c. gegliederte Blätter.
d. Melangen-Blüte, weißlich gelblich.
e. fünf gezackte Frucht, 6-10 Körn.
f. Kinde Frucht, 4-10 Körner.

d. 6-10 Körn
e. 6-10 Körn
f. 6-10 Körn

N. Weiblich. Namen und alle der
Körner Körner, Körner 3 Körn
So einem, das 3 Körn der Körner
Körner gezeigter, gezeigter Körner.

Laboratoriet ved verdens ende

Om det naturvidenskabelige arbejde i den danske Halle-Mission i Tranquebar, cirka 1709-1813

Tegning af aubergine-planten sendt fra Halle-missionen i Tranquebar i 1736 til De Franckeske Stiftelser og senere trykt i Hallesche Berichte. Planten er beskrevet med dens navne på tysk, arabisk, tamil, fransk, hebraisk, latin og sanskrit.

Archiv der Franckeschen Stiftungen, Halle an der Saale, (AFSt/M I B 23:8).

Tranquebar var den første dansk-norske handelskoloni i Indien. Der lå mange europæiske kolonier på subkontinentet i 1600- og 1700-tallet, men Tranquebar adskilte sig ved at være hovedkvarteret for den multinationale pietistiske Halle-mission. I løbet af 1700-tallet udviklede missionen sig til et regionalt knudepunkt for indsamling, organisering og udveksling af videnskabelig viden med Europa. Naturvidenskabelig viden tjente flere formål for missionen, og den viden, som blev skabt i missionen, antog undertiden nye former, som hverken var europæiske eller indiske, men koloniale.

NIKLAS THODE JENSEN

I de første dage af januar 1734 arbejdede missionslæge Dr. Samuel Benjamin Knoll som vanligt i det, som han kaldte sit kemiske laboratorium. Det lå i østfløjen af Halle-missionens skolekompleks i Kongensgade i Tranquebar og var et apotekerværksted med glaskolber, reagensglas, retorter til at destillere, smeltedigler og andre instrumenter samt et ildsted, adgang til en brønd og talrige beholdere til substanser fra mineral-, plante- og dyreriget. Arbejdet, som han var i gang med, drejede sig bl.a. om udforskning af den lokale indiske flora. Det skred fremad, selvom Dr. Knoll ikke kunne tamil og måtte have hjælp af de sprogkyndige missionærer til at finde planternes navne. Trods mange genvordigheder i en fremmed verden var missionslægen dog godt tilfreds med sig selv, som han sad der ved vinduet i laboratoriet ved verdens ende og beskrev sit arbejde i et af mange breve til sine foresatte i det fjerne Europa.

Der findes ingen samtidige billeder af Dr. Knolls kemiske laboratorium, men dette billede fra en nutidig indisk tegneserie om naturvidenskaben i Tranquebar indfanger situationen i skitseform. Arghya Manna, *United Brothers, the story of the first scientific society in colonial India - An Essay in Comics*, 2019.

Tranquebar og Halle-missionen

Tranquebar var en lille handelskoloni på Coromandelkysten i det sydøstlige Indien, beliggende ca. 200 km syd for Madras (Chennai). Fra 1620 til 1845 var kolonien det administrative centrum for de dansk-norske og senere danske handelsaktiviteter i Indien, Sydøstasien og Kina. Kolonien bestod af den befæstede by med ca. 3000 indbyggere, hvoraf ca. 300 var europæere, og omkring 32 kvadratkilometer landbrugsland med en håndfuld landsbyer og 10-15.000 indbyggere. Den indiske befolkning var overvejende tamilsktalende hinduer, men der var også mindre grupper af muslimer og indiske katolikker.

I 1706 blev der tilføjet et nyt element til dette multikulturelle samfund med grundlæggelsen af den første protestantiske mission i verden, den danske Halle-mission i Tranquebar. Missionen var etableret i samarbejde mellem Kong Frederik 4. af Danmark-Norge og de filantropiske Franckeske Stiftelser (Die Franckesche Stiftungen) i byen Halle an der Saale nær Leipzig, som var centret for den pietistiske bevægelse inden for protestantismen. De første missionærer, og de fleste af de følgende, blev udsendt fra Halle, og i løbet af få år opbyggede de menigheder, skoler

Tranquebar lå, og ligger, på Coromandelkysten i det sydøstlige Indien, lidt nord for Ceylon (det nuværende Sri Lanka). På samme kyst lå en række andre europæiske handelskolonier, f.eks. nederlandske Negapatnam (Nagapattinam), franske Pondicherry (Puducherry) og engelske Madras (Chennai). Billedet er et udsnit af Mathew Carey, *An Accurate Map of Hindostan or India*. Philadelphia, 1796. David Rumsey Collection.

for tamilske børn, en kirke og en trykpresse i Tranquebar. Skolerne var en essentiel del af missionens arbejde og var baseret på de pædagogiske principper fra skolerne ved det berømte Waisenhaus (våsenhus, dvs. børnehjem) ved Stiftelserne i Halle. Det betød, at de kombinerede teologi med et fokus på "nyttige" kundskaber som læsning, skrivning, matematik, sprog, videnskaber, havebrug og håndværk. Den anden centrale aktivitet var, naturligvis, mission for den protestantiske kristendom. Her betragtede missionærerne indsamling af viden om den tamilske kultur og natur som en uundværlig forudsætning for deres arbejde. For at kunne omvende de hinduistiske tamiler anså missionærerne det for helt nødvendigt at kende tamilernes sprog, tro, sædvaner, love og ikke mindst den natur, som kulturen befandt sig i.

Efter et par årtier blev Halle-missionen udvidet med en ny afdeling, som arbejdede i de britisk-kontrollerede områder i Sydindien og var baseret på et samarbejde mellem Halle og et missionselskab i London. Den første missionsstation blev etableret i Madras i 1726, og dermed blev Halle-missionen et multinationalt dansk-tysk-engelsk foretagende. Fra omkring 1780 oplevede både den danske og engelske Halle-mission en langsom tilbagegang, og i 1847 ophørte de officielt.

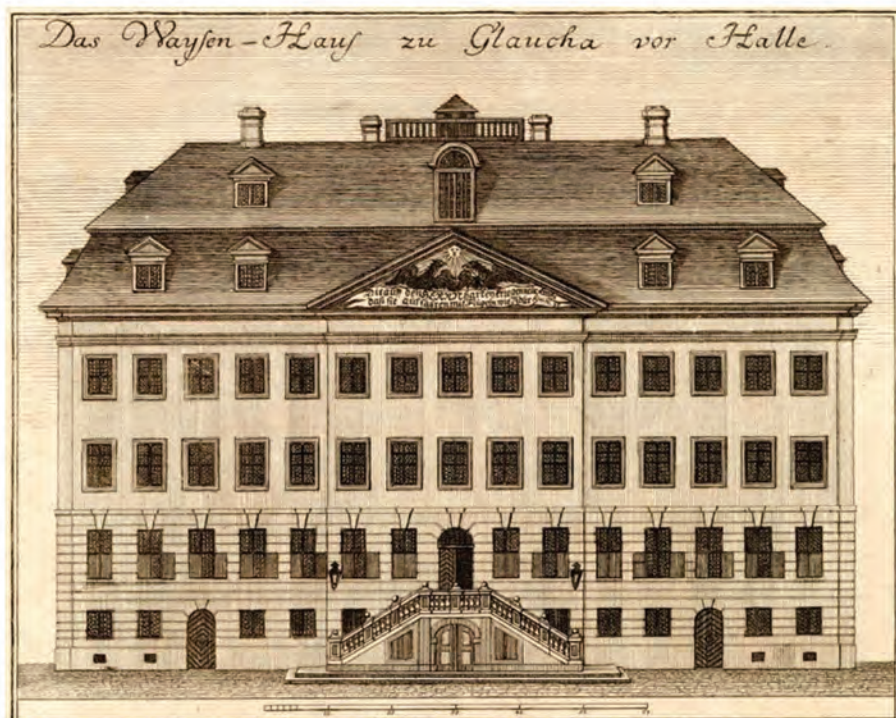
Da Halle-missionen blev grundlagt i 1706, var Tranquebar by befæstet og beskyttet af fortet Dansborg. Byen var ganske tæt befolket med sine ca. 3000 indbyggere. Kobbertryk med kolorering af Matthäus Seutter, Augsburg 1756. Nationalmuseet

Halle-missionen og videnskaben

Missionærernes studier af tamilernes verden fokuserede primært på religion og teologi, og, som et redskab til disse studier, på sprogvidenskab. Derfor var missionærerne blandt de meget få europæere, der kunne læse, skrive og tale tamil, og dertil en række andre indiske sprog. På det naturhistoriske, eller naturvidenskabelige, område beskæftigede missionærerne sig med emner, som man i dag ville betegne som medicin, botanik, zoologi, kemi, geologi, meteorologi og astronomi. Dette fokus på indsamling af viden afspejlede den generelle holdning til viden og især til naturvidenskabelig viden ved de Franckeske Stiftelser. Stiftelserne rummede bl.a. et naturaliekabinet, dvs. en naturhistorisk samling, et observatorium, en botanisk have, et apotek, hvor der udvikledes ny medicin, og et velforsynet bibliotek. I Stiftelsernes skoler var naturhistorie en del af den religiøse undervisning, og naturaliekabinettet blev brugt i undervisningen. Desuden blev det videnskabelige arbejde i Tranquebar støttet af det faktum, at de fleste af missionærerne var uddannede teologer fra universitetet i Halle og dermed havde en grundlæggende akademisk træning. Ydermere havde missionen en missionslæge, der fra 1732 hed Dr. Knoll, og som vi vender tilbage til i det følgende.

De Franckeske Stiftelser anvendte ikke bare viden indsamlet i Tranquebar internt til undervisning, men også eksternt som led i en publikationsstrategi. Da pietismen ikke var mainstream, men en radikal social reformbevægelse, og tanken om mission

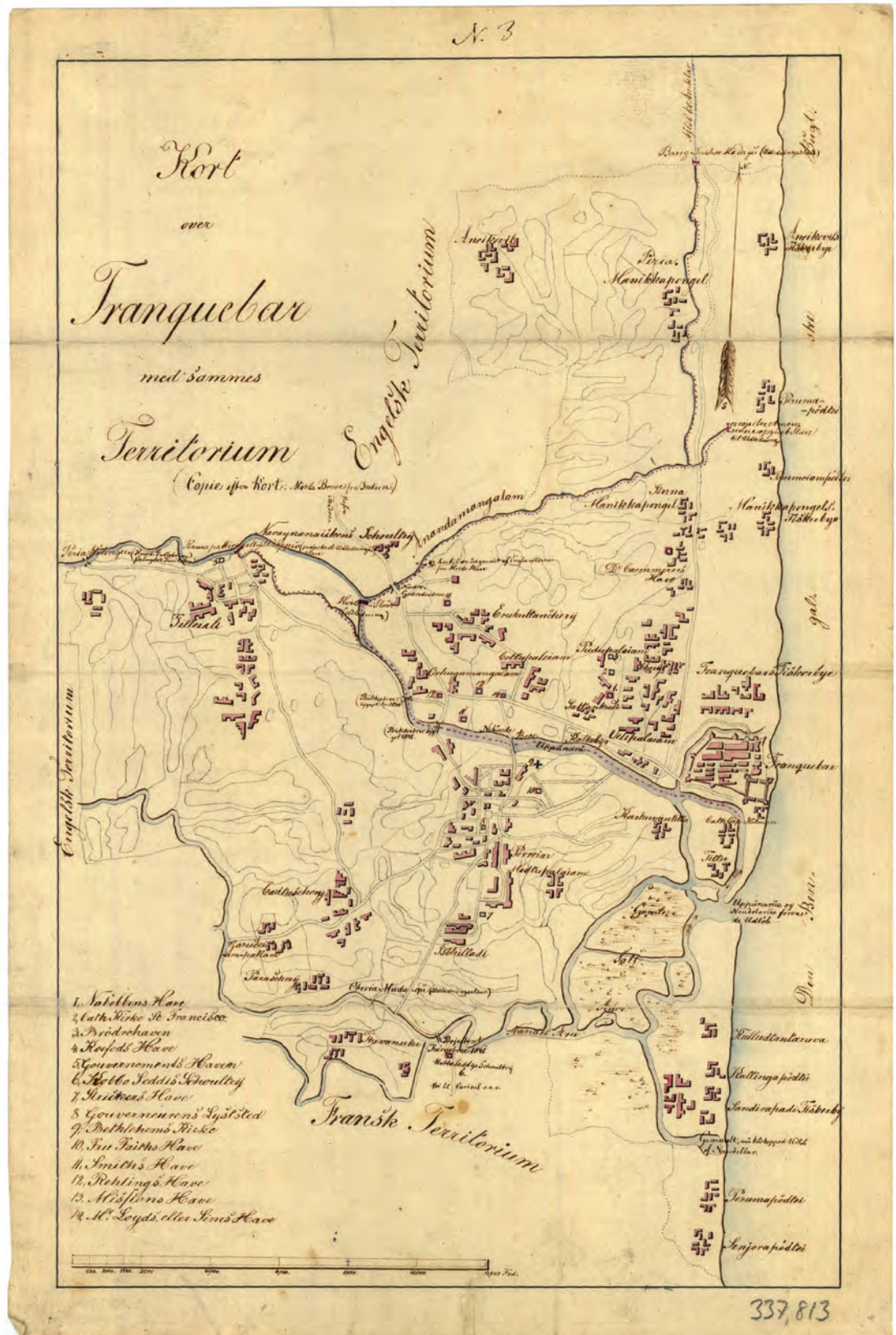
De Franckeske Stiftelser i Halle.
Kobberstik fra ca. 1749. Wikimedia
Commons.

slet ikke var en del af lutheransk ortodoksi, var det nødvendigt at overbevise lutheranere i Europa om missionens gavnlige effekter, sådan at de ville støtte missionen og Stiftelserne. Derfor blev al information, som missionærerne sendte tilbage til Halle i form af breve, rapporter, dagbøger osv., samlet, redigeret og udgivet i form af missionens tidsskrift, kaldet *Hallesche Berichte* (Halle rapporterne). Tidsskriftet blev distribueret over hele det protestantiske Europa. De naturvidenskabelige oplysninger indsamlet af missionærerne blev også trykt i *Hallesche Berichte*, hvor de blev læst af videnskabsmænd, som på den baggrund begyndte en korrespondance med missionærerne om naturvidenskabelige spørgsmål. Dermed indledtes en cirkulation af videnskabelig viden mellem Tranquebar og Europa.

Ved siden af de naturvidenskabelige tekster foregik også en eksport af naturvidenskabelige genstande fra Tranquebar. Allerede fra de første år af missionens virke sendte missionærerne kasser med naturgenstande til Europa, f.eks. konkylier, tørrede planter, plantefrø, fiskeskelletter, dyreskind osv. De fleste af disse eksemplarer gik til naturaliekabinettet ved De Franckeske Stiftelser. Her blev de brugt i undervisningen, men også til at tiltrække videnskabeligt interesserede besøgende til samlingen. I forlængelse heraf blev genstande også sendt videre som gaver til interesserede personer, som Stiftelserne håbede ville støtte missionen. På den måde blev både udstillingen af de naturvidenskabelige genstande fra Tranquebar og videregivelsen af dem et led i Stiftelsernes arbejde for at vinde økonomisk og politisk støtte til missionen.

Det naturvidenskabelige arbejde i Tranquebar var altså forbundet til en interesse i Europa for den indiske natur. Interessen skyldtes både, at den indiske natur var eksotisk, men også det økonomiske potentiale i f.eks. ny medicin, farvestoffer eller

Kortet viser Tranquebars landområde ca. 1840. Til højre ved kysten ses Tranquebar by og længere inde i land ses landsbyerne, som hørte under Tranquebar. Nord og syd for kolonien Tranquebar lå områder kontrolleret af hhv. Storbritannien og Frankrig. Rigsarkivet, Kort og tegningssamlingen.

foderplanter. Det var denne interesse, som førte til, at Halle-missionen i Tranquebar i perioden ca. 1732-1744 udviklede sig til noget nær en forsøgsstation for botanisk forskning. Arbejdet i denne periode, og Dr. Knolls rolle i det, vil blive beskrevet nærmere i det følgende, men i et længere perspektiv kom dette tidlige botaniske arbejde til at danne fundament for det senere højdepunkt i missionens naturvidenskabelige forskning, som fandt sted i perioden ca. 1768-1807. I denne sene periode blev Tranquebar og Halle-missionen centrum for især botanisk men også zoologisk og entomologisk forskning baseret på den svenske botaniker Carl Linnés nye navngivningssystem og systematik til gruppering af planter og dyr. Det var via Halle-missionen i Tranquebar, at den moderne Linnéanske botanik blev introduceret i Indien af Dr. Knolls efterfølger, missionslægen Johann Gerhard König. Dr. König byggede sin forskning på Halle-missionens tidligere forskning i botanik og blev senere den første naturvidenskabsmand ansat af det britiske East India Company. Ad den vej fik han afgørende betydning for briternes verdensomspændende arbejde med botanik. Inspirationen fra Dr. König fik missionærerne Christoph Samuel John og Peter Rottler i Tranquebar til at følge samme vej og opbygge store botaniske, zoologiske og entomologiske samlinger, anlægge botaniske haver i Tranquebar og udveksle hundreder af naturvidenskabelige eksemplarer med naturvidenskabsmænd ved universiteter i Europa. Til gengæld for de videnskabelige eksemplarer modtog de fra Europa videnskabelige instrumenter (mikroskoper, teleskoper, luftpumper, elektricitetsmaskiner mv.), den nyeste faglitteratur og prestigefyldte medlemskaber af videnskabelige selskaber. På den baggrund udviklede Tranquebar sig til et regionalt knudepunkt for indsamling, organisering og udveksling af videnskabelig viden. Efter år 1800 begyndte aktiviteten dog at svinde ind sammen med missionens ressourcer, og da missionær John døde i 1813, forsvandt den helt fra Tranquebar.

Byen Tranquebar set fra sydvest, ca. 1790. Samtidens opfattelse af naturen som både nyttig og æstetisk skinner igennem. *Malet af guvernør Peter Anker, 1790. Vandfarve og gouache på papir. Kulturhistorisk Museum, Oslo Universitet.*

Landområdet uden for byen Tranquebar, som også hørte til kolonien, var intensivt dyrket landbrugsland. Men der lå også landsteder og haver ejet af rige europæere og indere, hvor der blandt andet dyrkedes en lang række nytte- og prydblplanter. Det fornemste af disse landsteder var nok den danske guvernørs landsted, Sorgenfri, ved landsbyen Tillally. *Malet af guvernør Peter Anker, 1789. Vandfarve og gouache på papir. Kulturhistorisk Museum, Oslo Universitet.*

Dr. Knoll og de ni herbarier: skabelsen af ny, kolonial viden

Vi vender nu tilbage til Dr. Knoll i laboratoriet i Tranquebar. For missionslægen Knoll kom til at spille en central rolle i etableringen af Halle-missionen som en videnskabelig forsøgsstation i perioden ca. 1732-1744.

Dr. Knoll (1705-67) var ankommet til Tranquebar i 1732 som missionens de facto første europæiske læge. Han havde ansvaret ikke bare for sundheden blandt missionærene, blandt børnene i missionens skoler, blandt de tamilske ansatte og i missionsmenigheden, men også for at udforske den lokale medicinske og kirurgiske viden, naturen og naturhistorien. Dermed var naturvidenskaben en del af missionslægens officielle arbejdsområde, og derfor opbyggede han sit laboratorium. Derfor var det også naturligt, at Dr. Knoll blev involveret i det store videnskabelige arbejde i årene ca. 1732-1744, hvor en gruppe ansatte i missionen producerede ikke mindre end ni herbarier med hundredevis af tørrede planter i hver og sendte dem til Europa. Arbejdet startede pga. videnskabelige forespørgsler fra prominente personer i Europa. Blandt modtagerne af herbarierne var en livlæge for kong George 2. af England, lensgreve Johan Ludvig von Holstein til Ledreborg (1694-1763), Det kongelige Kunstkammer i København, Missionskollegiet i København og De Franckeske Stiftelser i Halle.

En nærmere undersøgelse af, hvordan de ni herbarier blev til, og hvad de indeholdt, peger på, at der i processen ikke bare blev indsamlet ny botanisk viden til Europa, men at der også blev skabt en ny form for viden i missionen, som hverken var europæisk eller tamilsk. Første trin er at se på gruppen af involverede medarbejdere. Ved første øjekast var den overvejende europæisk, idet den bestod af tre af missionærene, som kendte planternes tamilske navne, mens indsamlingen af planterne blev varetaget af Dr. Knoll og en lærer fra missionens skoler. Men eftersom missionærene hentede deres viden om planter fra grupper i det tamilske samfund, bl.a. fra tamilske læger,

Et af bladene fra herbariet *Plantae Malabaricae* med de to typer navnesedler. Den europæiske med plantens navn på tamil med tamilske skrifttegn og translittereret til latinske bogstaver, og en kort note på tysk med gotiske bogstaver, som angiver, at planten bruges mod fnat. Foto: Niklas Thode Jensen.

var den viden, som herbarierne kom til at indeholde, ikke kun europæisk. Dette afspejles i det eneste af de ni herbarier, som stadig eksisterer og i dag opbevares ved universitetet i Göttingen. Det kaldes *Plantae Malabaricae*, og består af over 500 forskellige planter fra Coromandelkysten. Til mange af planterne er føjet et navneskilt på papir med dens tamilske navn, både med tamilske skrifttegn og latinske bogstaver,

samt dens latinske navn og en kort note på tysk med gotiske bogstaver, som angiver, hvad planten blev brugt til lokalt i Tranquebar-området. Desuden er mange af planterne udstyret med endnu et navneskilt skrevet efter tamilsk tradition, dvs. tamilske skrifttegn prentet med en metalpen på et stykke palmeblad (olis). Denne teknik blev

21555, agatti, അടങ്ങി അടങ്ങി, papilion. In
 Agatti arbor siliquans procera, Hor. Mal. Val.
 folia ablonga pinnata (nullo in 1. p. 95. Agaty,
 extrema costa impari) coquant et co- et. p. 96. ga-
 medunt, flore albo alio papilionis. pinnata impa-
 21556, Sittagatti, അടങ്ങി അടങ്ങി, ria legd af.
 Gükschma atagi, eius species mi- finis.
 nore folio et fructu, medic. folia Sittagatti
 pinnata imparia Galegam, at flos Sittagatti
 Orobum emulantur. Sittagatti
 21557, Sewwagatti, fol. maj. fructu. sapido.
 rubro flore, esculenta. Sewwagatti
 21558, Sârheyagatti, fol. ma- Sârheyagatti
 jore, fructu sapido. Sârheyagatti

21559, angôlawayara- angôlawayara-
 wan, அங்கலாயரா, angôlawayara-
 arbor materiana, arbor materiana,
 Ancola firma, baccifera, fructu Ancola firma,
 umbilicato rotundo, cerasi magni- fructu
 tudine. umbilicato rotundo,
cerasi magni-
tudine.

21560, a sögei, അടങ്ങി അടങ്ങി, pyramidata
 arbor, ^{baccifera} alta erecta, folio Mangacrispante,
 flore ^{racemosa} ~~erigida~~ ^{racemosa} ~~erigida~~ F semibus in cse
 grandis et penilla oli formam cir-
 maram, arbor sine me nomine. cum altis;
 In pyramidis formam erigitur, In pyramidis
 No. 11. Perilangu, it. 8

Første side af manuskriptet Herbarium Tranquebariense. Planterne er oplistet efter det tamilske navn på den familie af planter, som de tilhører. Den første er Agatti, hvortil hører Sittagatti, Sewwagatti og Sârheyagatti. Desuden ses navne på andre sprog, beskrivelse på latin og henvisninger til samme plante i anden botanisk litteratur. Archiv der Franckeschen Stiftungen, Halle an der Saale, AFSt/IH A 61.

kun anvendt af tamiler, mens europæerne anvendte papir og blæk. Dermed er det sandsynligt, at missionærerne ikke bare indhentede viden om planter fra grupper i det omliggende tamilske samfund, men at der deltog skriftkyndige tamiler i selve indsamlingen og/eller navngivningen af planterne i *Plantae Malabaricae* og muligvis også i produktionen af de øvrige herbarier.

Næste trin i undersøgelsen af den nye form for viden, som blev skabt i missionen, findes i en helt anden type herbarium, som blev produceret i missionen i samme periode. Det er et manuskript forfattet af missionæren Christoph Theodosius Walther (1699-1741) med titlen *Herbarium Tranquambariense*. Det indeholder over 1000 navne og beskrivelser af planter fra Coromandelkysten og ser ud til at være et katalog over al den botaniske viden, som blev genereret i missionen under produktionen af de første fem herbarier. Mere end 80 procent af planterne i *Plantae Malabaricae* genfindes i *Herbarium Tranquambariense*. Det interessante ved kataloget i denne sammenhæng er, at det ikke er organiseret som samtidens europæiske botaniske værker, men efter det tamilske syllabiske alfabet. Dvs. at hver plante er oplistet efter det tamilske navn på den familie af planter, som den tilhører. Til hvert tamilsk plantenavn, skrevet med tamilske skrifttegn, er desuden tilføjet en række oplysninger: en translitteration af navnet med latinske bogstaver, plantens navn på sanskrit skrevet med grantha-skrift og translittereret med latinske bogstaver, en kort botanisk beskrivelse på latin, navnet på planten på andre sprog (f.eks. arabisk, persisk, portugisisk, fransk, tysk, hollandsk, hebraisk, græsk), henvisninger til planten i velkendte europæiske botaniske værker (f.eks. *Hortus Indicus Malabaricus*) og endelig noter om plantens brug i

Arbejdere i rismarkerne nær Tranquebar, ca. 1800. Tranquebars landområde var intensivt dyrket med kunstvandede rismarker. Floderne og vandingskanalerne er sandsynligvis grunden til, at der er mange vandplanter i de herbarier, som Halle-missionærerne indsamlede. Kunstneren er ukendt, men stilen tilhører de såkaldte "Company Paintings", som især blev udviklet af indiske kunstnere ved fyrstehoffet i Thanjavur nær Tranquebar. *Nationalmuseet*.

det tamilske område. Denne måde at strukturere og sammenstille botanisk viden på var hverken europæisk eller tamilsk, men kan siges at være en særlig blandet, kolonial form for viden.

Afrunding

Der lå engang et laboratorium i Tranquebar. Det var en del af den dansk-tysk-engelske Halle-mission, hvis missionærer, læger og andre ansatte var optaget af at indsamle viden – også naturvidenskabelig viden. Den viden blev sendt til Europa som både tekst og genstande. Teksterne blev anvendt i en publikationsstrategi, som havde til formål at vinde støtte for missionen samtidig med, at de naturvidenskabelige genstande blev anvendt til undervisning, udstilling og som gaver til potentielle velgørere. Informationerne fra missionen vakte interesse i Europa og ønsker herfra om samlinger af indiske planter drev missionen i retning af at blive en regulær forsøgsstation i 1730'erne og 1740'erne. Ser man nærmere på den viden, der blev produceret i Halle-missionen i denne periode, sådan som den afspejler sig i herbarierne *Plantae Malabaricae* og *Herbarium Tranquambariense*, viser det sig, at den ikke var europæisk eller indisk, men snarere kan kaldes en blandet, kolonial viden. Denne forskningsaktivitet lagde fundamentet for en endnu mere vidtrækkende naturvidenskabelig forskning i sidste fjerdedel af århundredet – men det er en anden historie.

Niklas Thode Jensen er arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet

Litteratur

- Niklas Thode Jensen, "Making it in Tranquebar: Science, Medicine and the Circulation of Knowledge in the Danish-Halle Mission, c. 1732-44." In Esther Fihl and A. R. Venkatachalapathy (eds.): *Beyond Tranquebar: Grappling Across Cultural Borders in South India*. Delhi: Orient Blackswan, 2014. Side 325-351.
- Niklas Thode Jensen, "The Tranquebarian Society: Science, enlightenment and useful knowledge in the Danish-Norwegian East Indies, 1768-1813." In *Scandinavian Journal of History*, vol. 40(4), 2015. Side 535-561.
- Niklas Thode Jensen, "Negotiating People, Plants and Empires: The field work of Johann Gerhard König in South and South East Asia, 1768-1785." In Hanna Hodacs, Kenneth Nyberg & Stéphane Van Damme (eds.), *Linnaeus, Natural History and the Circulation of Knowledge*. The Voltaire Foundation. Oxford University Studies in the Enlightenment. Oxford: University of Oxford 2018. Side 187-210.

Utrykte kilder:

- Rigsarkivet. Missionskollegiet og Direktionen for Vajsenhuset, Indkomne sager den Ostindiske mission Vedkommende, 1738-1744, løbenr. F39-1.
- Archiv der Franckeschen Stiftungen, Halle an der Saale. Missionsarchiv für die Dänisch-Hallesche Mission.